

Тема 7. Кримінальне право

План:

1. Загальна характеристика кримінального права.
2. Поняття злочину, склад злочину. Види злочинів, об'єкт, суб'єкт злочину, об'єктивна, суб'єктивна сторона.
3. Стадії скоєння злочину. Співучасність у злочині.
4. Поняття, обставини і підстави кримінальної відповідальності.
5. Кримінальна відповідальність неповнолітніх.
6. Види кримінальних покарань.

Кримінальне право – це система правових норм, які встановлюють злочинність дії та покарання за неї, а також підстави і порядок реалізації кримінальної відповідальності. Це галузь права, наука і дисципліна.

Кримінальне право виникло, щоб своїми специфічними засобами захистити особистість, суспільство і державу від злочинних посягань. Тому охорона і є основним історичним завданням кримінального права. Воно не залежить від політики і економіки. Кримінальне право як сукупність юридичних норм являє собою цілісну їх систему, окремі структури утворення якої найтісніше пов'язані між собою. Норми кримінального права не можуть знаходитися в якомусь невизначеному порядку, тому що це може призвести до грубих порушень законності, у тому числі до порушення прав громадян. У зв'язку з цим законодавець піддає їх певній систематизації.

Усі норми кримінального права поділяються на дві частини – загальну і особисту.

Загальна частина включає в себе норми кримінального права, в яких передбачаються його загальні принципи, інститути і поняття, закріплюються основні положення, що визначають підстави, межі кримінальної відповідальності, чинність кримінального закону в просторі і в часі, поняття злочину, форми вини, осудність, замах, співучасть, мету покарання і його види, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, погашення та зняття судимості.

Особлива частина кримінального права включає в себе норми, у яких визначаються конкретні види злочинів, із зазначенням видів покарань за їх скоєння.

Ці частини органічно пов'язані між собою і лише в такій єдності становлять кримінальне право як систему кримінально-правових норм.

Поняття злочину. Склад злочину.

Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Згідно ст. 11 Кримінального кодексу злочином є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин має свої ознаки:

- кримінальна протиправність;
- суспільна небезпека;
- карність;
- винність.

Відповідно до ч.2 ст.11 КК України: „Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла, і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі”.

Малозначні дії не є злочином. Вони тягнуть за собою застосування заходів адміністративного, дисциплінарного або цивільно-правового впливу. В інших випадках такі дії можуть розглядатися як аморальна провина, що вимагає застосування заходів суспільного впливу.

Злочини класифікуються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

Склад злочину – це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), які визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне. *Тільки сукупність усіх передбачених законом ознак злочину може бути підставою для кримінальної відповідальності.*

Елементами складу злочину є:

1. Об'єкт злочину – це те на що посягає злочин, це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

2. Об'єктивна сторона – це зовнішня сторона злочину, що виражається у вчиненні діяння (дії або бездії) що заподіює чи створює загрозу заподіяння цієї шкоди.

3. Суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може настати кримінальна відповідальність.

4. Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, це ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю в момент вчинення злочину.

Всі злочини прийнято ділити на три види (**Додаток 4**).

Кваліфікація злочинів – це точне встановлення відповідальності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного злочину, закріпленого в кримінальному законі. Правильна кваліфікація злочину є необхідною умовою забезпечення законності у боротьбі із злочинністю.

Поняття і мета покарання. Види покарань.

Відповідно до ч.1 ст.50 КК покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Загальний вік кримінальної відповідальності в Україні – з 16 років, знижений вік – із 14 років.

Існує п'ять основних ознак покарання (див. **Додаток 5.**), головною сутнісною ознакою з яких є кара. Вказані ознаки відрізняють покарання від інших примусових заходів. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими так і іншими особами. Судом можуть бути застосовані такі види покарань (ст.55 КК): штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; суспільні роботи; виправні роботи; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк; службові обмеження або утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Стадії злочину. Співучасть у злочині

В абсолютній більшості випадків винному вдається закінчити задуманий і розпочатий ним злочин. Але нерідко, коли з причин, що не залежали від волі винного, злочин не доводиться до кінця, він є незакінченим. Наприклад, убивця тільки придбав зброю для вбивства і був затриманий або, зробивши постріл у потерпілого, промахнувся чи тільки поранив його.

Таким чином, можуть бути різні етапи, стадії (в перекладі з грецької слово «стадія» означає стародавню грецьку міру довжини) вчинення злочину, які впливають на відповідальність за нього і на його кваліфікацію¹.

Стадії злочину — це передбачені КК, суспільно небезпечні етапи його вчинення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації злочинного наміру, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) та моментом його закінчення (припинення), а тим самим і ступенем тяжкості вчиненого особою діяння.

Виділяють три стадії злочину: готування до злочину, замах на злочин, стадія закінченого злочину.

Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК).

Підшукування засобів чи знарядь - будь-яка форма (законна чи незаконна) придбання засобів чи знарядь вчинення злочину.

Пристосування засобів чи знарядь - будь-яка дія, направлена на їх зміну з метою найкращого використання при вчиненні злочину.

Підшукування співучасників - це діяльність по залученню (вербуванню) співучасників.

Змова на вчинення злочину - це досягнення між співучасниками угоди на вчинення злочину.

Усунення перешкод— це заходи, спрямовані на покращення умов вчинення злочину (не замикання дверей, відволікання уваги потерпілого тощо).

Інше умисне створення умов для вчинення злочину - це будь-які діяння, за виключенням згаданих вище, що надають можливість для вчинення злочину (вивчення місця вчинення злочину, готування схованки для викрадених у майбутньому речей і т.п.)

Зазначимо, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Замахом на злочин є вчинення особою із прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця із причин, що не залежали від її волі (ч. 1 ст. 15 КК).

В КК виділяють два види замаху: закінчений та незакінчений. Замах на вчинення злочину є закінченим, якщо особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено із причин, які не залежали від її волі. Замах на вчинення злочину є незакінченим, якщо особа із причин, що не залежали від її волі, не вчинила всіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця.

В теорії кримінального права виділяють ще два види замаху:

а) **замах на неналежний об'єкт** - включає такі випадки посягання, коли внаслідок допущеної особою помилки її дії не створюють реальної небезпеки заподіяння шкоди об'єкту. Наприклад, стріляє в труп, думаючи, що потерпілий живий;

б) **замах непридатними знаряддями** — включає такі випадки, коли особа для досягнення своєї злочинної мети застосовує знаряддя, які внаслідок своїх властивостей не можуть привести до закінчення злочину, про що особа не знає. Наприклад, незнаючи, що зброя непридатна, особа стріляє з неї в потерпілого.

Закінчений та незакінчений замах, а також замах на неналежний об'єкт та замах непридатними знаряддями є кримінально караними. Однак, якщо особа на стадії готування чи замаху добровільно відмовилась довести злочин до кінця, вона може і не підлягати кримінальній відповідальності. Такий стан називають добровільною відмовою.

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою, за своєю волею, готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона

усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ст. 17 КК).

На стадії готування та на стадії незакінченого замаху добровільна відмова можлива завжди. На стадії ж закінченого замаху - лише за умови, що особа контролює подальший хід подій і не допускає закінчення злочину. Наприклад, особа, бажаючи вбити потерпілого, який не вміє плавати, кидає його в річку. При цьому особа має реальну можливість того врятувати і до загибелі потерпілого врятовує його.

Після закінчення злочину добровільна відмова неможлива. Але, коли особа активно діє по усуненню наслідків злочину, відшкодуванню збитків тощо в наявності дійове каяття. Дійове каяття кримінальну відповідальність виключає лише в одному випадку: особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 45 КК).

Співучасть у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених статтями 198 КК та 396 КК.

Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину.

Співучасть у злочині характеризується об'єктивними та суб'єктивними ознаками (ст. 26 КК).

Об'єктивні ознаки співучасті:

- 1) один злочин вчиняється двома або більше суб'єктами злочину;
- 2) об'єкт злочину є спільним для всіх суб'єктів злочину (це означає, що ці суб'єкти спрямовують свої зусилля на одні й ті ж правоохоронювані відносини);
- 3) діяння суб'єктів злочину є спільними (незалежно від вкладу кожного з них);
- 4) наслідки діянь суб'єктів злочину є спільними для них;
- 5) між діянням кожного з суб'єктів злочину і наслідками, що виникли, є причинний зв'язок.

Суб'єктивні ознаки співучасті:

- 1) між суб'єктами злочину є домовленість про вчинення конкретного злочину;
- 2) кожен із суб'єктів злочину вчиняє діяння прямоумисно;
- 3) мотив і мета злочину є спільними для суб'єктів злочину (в усякому разі вони погоджуються на них, при цьому кожен із суб'єктів злочину може чинити діяння з власних мотивів і переслідувати власну мету).

Суб'єкти злочину, які спільно вчиняють злочин, називаються співучасниками злочину.

Види співучасників злочину:

Співучасниками злочину, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник.

Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими Суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК.

Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

При з'ясуванні змісту ознак, за якими особа може бути визнана організатором вчинення злочину (злочинів) в простих формах співучасті, потрібно виходити з того, що дії організаційного характеру полягають в об'єднанні дій інших співучасників і спрямуванні їх на вчинення одного чи декількох злочинів або в координації поведінки цих осіб.

Організація вчинення злочину (злочинів) може полягати в залученні співучасників усіх видів (виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів) або лише одного з них (наприклад, виконавців) і здійснюватись у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо. Мета зберегти єдність співучасників для подальшої злочинної діяльності при цьому не ставиться.

Керування підготовкою злочину (злочинів) виявляється у спрямуванні дій виконавця, пособника, підбурювача на готування до одного чи декількох злочинів, а саме на: замовлення злочину; підшукування або пристосування засобів чи знарядь його вчинення; залучення співучасників, інструктування їх щодо виконання відповідних злочинних діянь; усунення перешкод та інше умисне створення умов для вчинення злочину, зокрема розроблення заходів щодо нейтралізації діяльності правоохоронних органів (організація підкупу працівника такого органу, застосування насильства до нього або його близьких, усунення з посади чи інше блокування його діяльності, яка може перешкодити реалізації злочинних намірів); визначення місць переховування співучасників

після вчинення злочину та його знарядь, а також предметів, здобутих злочинним шляхом, тощо.

Керування вчиненням злочину (злочинів) передбачає спрямування зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання діянь, що становлять об'єктивну сторону складу злочину (діяння виконавця), або на забезпечення такого виконання (діяння пособника та підбурювача). Воно може полягати в інструктуванні учасників злочину щодо виконання тих чи інших діянь, які становлять об'єктивну сторону складу злочину, або щодо забезпечення їх виконання, у координації злочинних дій співучасників (розставлення останніх на місці злочину, визначення послідовності їх дій, налагодження зв'язку між ними), у забезпеченні прикриття цих дій тощо.

Утворення (створення) організованої групи чи злочинної організації слід розуміти як сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для заняття злочинною діяльністю. Зазначені дії за своїм змістом близькі до дій з організації злочину і включають підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складення плану, визначення способів його виконання. Проте основною метою організатора такої групи (організації) є утворення стійкого об'єднання осіб для заняття злочинною діяльністю, забезпечення взаємозв'язку між діями всіх учасників останнього, упорядкування взаємодії його структурних частин.

Керування організованою групою або злочинною організацією полягає у вчиненні сукупності дій, спрямованих на управління їх функціонуванням як стійких об'єднань осіб (забезпечення існування, відповідного рівня організованості, дотримання загальних правил поведінки і дисципліни; вербування нових учасників, розподіл або перерозподіл між ними функціональних обов'язків; планування конкретних злочинів і злочинної діяльності в цілому; організація заходів щодо прикриття останньої; вдосконалення структури об'єднання) та здійсненням ними злочинної діяльності (визначення її мети і напрямів, конкретних завдань об'єднання, його структурних частин або окремих учасників, координація їхніх дій; ініціювання здійснення певного виду злочинної діяльності чи вчинення конкретних злочинів тощо).

Зазначені дії організаційного характеру можуть здійснюватись у формі віддання наказів, розпоряджень, давання доручень, проведення інструктажів, прийняття звітів про виконання тих чи інших дій, застосування заходів впливу щодо учасників злочинного об'єднання за невиконання наказів і доручень або порушення встановлених у ньому правил поведінки.

Забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації може полягати і в організації постачання їй коштів іншими особами, і в безпосередньому його здійсненні. У такий спосіб кошти можуть спрямовуватись на фінансування витрат, пов'язаних як із функціонуванням організованої групи чи злочинної організації (придбання автотехнічних засобів,

зброї чи іншого майна, оренда приміщення, виплата коштів членам цих об'єднань за виконання ними відповідних функцій, а також винагороди виконавцям та іншим співучасникам злочинів, підкуп представників влади, здійснення розвідувальних заходів, вкладання коштів у незаконну підприємницьку діяльність тощо), так і з учиненням конкретного злочину.

При цьому слід мати на увазі, що здійснення іншого, крім фінансового (наприклад, матеріально-технічного, інформаційного), забезпечення злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації за змістом ч. 3 ст. 27 КК не є підставою для визнання особи організатором. Це можливо лише за умови вчинення нею й інших дій, відповідальність за які передбачено зазначеною нормою.

Підбурювачем особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину.

Пособником особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Залежно від виконуваних співучасниками ролей, виділяють два види співучасті: 1) проста співучасть; 2) складна співучасть (інакше кажучи, співучасть з розподілом ролей, або співучасть у тісному розумінні).

Проста співучасть – має місце там, де всі співучасники злочину безпосередньо виконують його об'єктивну сторону, тобто є виконавцями злочину. Наприклад, усі б'ють потерпілого.

Складна співучасть – характеризується тим, що між співучасниками відбувається розподіл ролей. Тобто кожен із співучасників злочину виконує ту роль, яка йому визначена спільною домовленістю співучасників злочину.

Поняття кримінальної відповідальності

1. У КК часто застосовується термін «кримінальна відповідальність» (наприклад, ст. 2 має назву «Підстава кримінальної відповідальності»; розділ II — «Закон про кримінальну відповідальність»; розділ IX — «Звільнення від кримінальної відповідальності»), але при цьому КК ніде не розкриває її поняття, хоча проводить відмінність кримінальної відповідальності від покарання (наприклад, розділи X, XI і XII Загальної частини КК називаються відповідно «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування»). У науці кримінального права також немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності: одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням; другі характеризують кримінальну відповідальність як певного роду обов'язок особи, що вчинила злочин; треті розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті розуміють кримінальну

відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті — вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього тощо.

2. При визначенні кримінальної відповідальності слід виходити з того, що вона є одним із видів публічно-правової відповідальності. І хоча остання в правознавстві розуміється по-різному, проте у вузькому, спеціально-правовому, значенні вона тлумачиться як відповідальність ретроспективна, тобто як відповідна реакція держави на вчинене в минулому правопорушення. З цього погляду публічно-правову відповідальність можна визначити як вид і міру обмеження державною владою передбачених законом прав і свобод особи, яка вчинила правопорушення.

Поняття кримінальної відповідальності відповідає родовим ознакам публічно-правової відповідальності і водночас характеризується своїми видовими, відзначальними ознаками. Ними є такі:

1) кримінальна відповідальність — це вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень;

2) вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, штраф) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) визначені тільки в кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми;

3) кримінальна відповідальність являє собою реальну взаємодію суду і спеціальних органів виконавчої влади держави та особи, визнаної винною у вчиненні злочину, внаслідок чого ця особа зазнає певних обмежень;

4) зазнавання таких обмежень завжди має вимушений, а не добровільний характер, оскільки їх застосування є обов'язком суду та спеціально уповноважених на це органів держави;

5) кримінальна відповідальність можлива тільки за вчинення злочину, що виступає як підстава такої відповідальності. З урахуванням викладеного *кримінальна відповідальність — це передбачене КК обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави.*

3. Як уже відзначалося, поняття кримінальної відповідальності відбиває факт реальної взаємодії особи, що вчинила злочин, і суду та спеціальних органів держави. Така взаємодія врегульована нормами кримінального права і тому здійснюється в рамках певних правовідносин, що називаються *кримінально-правовими*. Одні з науковців вважають, що ці правовідносини виникають із моменту вчинення злочину. На думку ж інших, вони виникають з моменту або порушення кримінальної справи, або притягнення особи як обвинуваченого, або навіть із моменту винесення чи набрання законної сили обвинувальним вироком

суду. Відповідь на це та інші запитання залежить від розуміння того, що являють собою ці правовідносини, який зміст мають їх структурні елементи, у чому виражається їх взаємодія, в якому співвідношенні перебувають кримінальна відповідальність та аналізовані правовідносини і т. д.

Вважається, що з моменту, коли особа вчинила злочин, між нею та державою виникають певні юридичні відносини, внаслідок яких у держави з'являються владні повноваження щодо особи, яка вчинила злочин, а в останньої — обов'язок підкоритися законному обмеженню державою її певних прав і свобод. При цьому, звичайно, така особа має право вимагати від держави, щоб її дії були правильно кваліфіковані; щоб покарання було призначено лише в рамках санкції тієї статті КК, яка передбачає вчинений нею злочин, при врахуванні відповідних положень Загальної частини КК тощо. У свою чергу, держава повноважна засудити злочинця за вчинене ним діяння, а також обмежити його правовий статус у рамках строків давності притягнення до кримінальної відповідальності і строків погашення або зняття судимості, проте при цьому вона зобов'язана забезпечити правильну кваліфікацію скоєного, призначити покарання відповідно до вимог КК з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, особи винного, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, тощо. Вочевидь, що зазначені повноваження держави та права особи, яка вчинила злочин, мають кримінально-процесуальну природу.

Разом з тим повноваження держави щодо обмеження на підставі КК прав і свобод особи, яка вчинила злочин, та обов'язок останньої зазнати цих обтяжень становлять юридичний зміст кримінально-правових відносин, що виникають з моменту вчинення злочину, незалежно від того, виявлено злочин органами держави чи ні (доказом цього слугує хоча б те, що строки давності відповідно до ст. 49 КК починають обчислюватися саме з дня вчинення злочину). Процесуальні ж акти порушення кримінальної справи, притягнення особи як обвинуваченого або винесення обвинувального вироку не породжують і не створюють кримінально-правових відносин, а лише констатують їх, оскільки і до винесення цих актів між злочинцем і державою уже виникли реальні юридичні відносини.

Суб'єктами таких відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з другого — держава. Ці правовідносини є динамічними, вони увесь час розвиваються, уточнюються і змінюються внаслідок дій суб'єктів щодо реалізації їх взаємних прав і обов'язків (наприклад, винний може з'явитися із зізнанням, активно сприяти розкриттю злочину, відшкодувати заподіяну шкоду та ін., що у свою чергу породжує у відповідних органів і службових осіб обов'язок урахувати ці обставини при визначенні міри відповідальності чи зовсім звільнити особу від кримінальної відповідальності тощо). На певному етапі розвитку правовідносин органом, який представляє державу, виступає суд. Саме обвинувальний вирок суду остаточно засвідчує існування кримінальних правовідносин. Вирок є формою виразу державного осуду злочинця і вчиненого

ним діяння та індивідуалізує вид і міру тих обмежень, яких повинен зазнати засуджений. Отже, з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком правовідносини досягають своєї повної визначеності.

Об'єктом таких правовідносин є ті особи, майнові чи інші блага особи, обмеження яких передбачається в санкції кримінально-правової норми, за якою особа визнається винною у вчиненні злочину і які визначені обвинувальним вироком суду. По суті таким об'єктом є кримінальна відповідальність. Надалі, при відбуванні засудженим покарання, суб'єктами, які представляють державу в кримінально-правових відносинах, виступають органи, що відають виконанням призначеного судом покарання. Паралельно з кримінально-правовими тут виникають і розвиваються кримінально-виконавчі правовідносини.

Кримінальні правовідносини існують, за загальним правилом, з моменту вчинення злочину протягом усього часу відбування засудженим покарання та ще якийсь час після цього, а саме — до моменту погашення або зняття судимості (ст. 89 КК). Однак кримінально-правові відносини можуть бути припинені і на більш ранньому етапі. Підстави такого припинення можуть бути різними, наприклад смерть особи, закінчення строків давності (статті 49 і 80 КК), звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 45-48 КК), видання акта амністії або помилування (статті 85-87 КК) та ін.

У свою чергу, кримінальна відповідальність протікає в межах кримінально-правових відносин, але при цьому така *відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили і закінчується, за загальним правилом, у момент погашення чи зняття судимості*. Такий погляд на момент виникнення і припинення кримінальної відповідальності не є в науці кримінального права загальновизнаним. Багато хто з дослідників вважають, що кримінальна відповідальність виникає на більш ранніх стадіях — з моменту вчинення злочину, порушення кримінальної справи, затримання або арешту підозрюваного (обвинуваченого) тощо. Проте відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., яким дано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

По-різному визначають і момент закінчення кримінальної відповідальності: момент припинення кримінально-правових відносин, відбування покарання, погашення або зняття судимості. Однак, якщо під кримінальною відповідальністю розуміти обмеження прав і свобод злочинця, то, вочевидь, вона має місце протягом усього часу відбування особою призначеного судом покарання, а також в окремих випадках протягом певного часу до моменту погашення або зняття судимості.

4. Розгляд взаємозв'язку кримінально-правових відносин і кримінальної відповідальності дає змогу зробити висновок про те, що *кримінальна*

відповідальність може бути реалізована в таких трьох формах. Перша форма — засудження винного, що виражається в обвинувальному вирокі суду, не пов'язаному з призначенням йому кримінального покарання. Так, відповідно до ч. 4 ст. 74 КК особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вирокі суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого засуджена особа звільняється. Так, відповідно до ч. 1 ст. 75 КК, якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Третьою, найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності є відбування винним призначеного йому судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк).

Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють для особи судимість як правовий наслідок її засудження до певної міри покарання. У той же час, як уже відзначалося, судимість має свої межі, зазначені в статтях 89 і 90 КК, які визначають межі кримінально-правових відносин та кримінальної відповідальності. Тому момент погашення або зняття судимості свідчить про припинення як кримінально-правових відносин, так і кримінальної відповідальності особи за вчинений злочин.

Підстава кримінальної відповідальності

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

2. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вирокі суду.

3. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

Під обставинами, які пом'якшують та обтяжують покарання, мають на увазі різного роду чинники, що стосуються особи винного і вчиненого ним злочину, які відповідно зменшують або підвищують суспільну небезпечність злочину і злочинця, отже, і ступінь його відповідальності.

Вплив на призначення покарання

Обставини, які пом'якшують покарання дають суду право	Обставини, які обтяжують покарання дають суду право
* призначити покарання ближче до мінімуму санкції статті КК України, за якою кваліфікований злочин	* призначити покарання, рівне максимуму санкції статті КК України або наближене до цього максимуму
* при альтернативній санкції призначити менш суворий вид покарання, передбачений в ній	* при альтернативній санкції призначити більш суворе з зазначених видів покарання
* виходячи зі статті 69 КК України, застосувати покарання більш м'яке, ніж передбачено законом	* виключити застосування статті 69 КК України

Загальні положення застосування обставин, які пом'якшують покарання

При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

1. з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
2. добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
3. надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;
4. вчинення злочину неповнолітнім;
5. вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
6. вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
7. вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
8. вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого;
9. вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
10. виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину.

Загальні положення застосування обставин, які пом'якшують покарання

При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

1. вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
2. вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);
3. вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
4. вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
5. тяжкі наслідки, завдані злочином;
6. вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
7. вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
8. вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
9. вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
10. вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
11. вчинення злочину з особливою жорстокістю;
12. вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
13. вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
14. вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Особливості застосування обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання

- При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.
- Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

- Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій статті 67 КК України обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирокі.

- При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в частині першій статті 67 КК України.

- Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх

В Україні кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилось 16 років. Однак, за окремі злочини до кримінальної відповідальності притягуються особи у віці від 14 до 16 років (до прикладу, за умисне вбивство, умисне тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження, згвалтування, крадіжку, грабіж, розбій, умисне знищення або пошкодження майна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство). Це зумовлено тим, що особа в 14 років може усвідомити шкоду, небезпечність та протиправність скоєного.

Вчинення злочину неповнолітнім, тобто особою у віці від 14 до 18 років, є обставиною, що пом'якшує покарання.

Кримінальний закон передбачає також певні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк.

Крім цього, до неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Якщо ж особа вчинила злочин до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до неї застосовуються примусові заходи виховного характеру (застереження, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків).

Примусові заходи виховного характеру, які не є кримінальним покаранням, суд може застосувати також до особи, яка у віці до 18 років, вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру. Тривалість заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя.

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім загальних обставин, обов'язково з'ясовуються вік неповнолітнього, стан здоров'я та рівень розвитку, соціально-психологічні риси, ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння, умови життя та виховання неповнолітнього, наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

У 2018 році неповнолітніми на території Дунаєвецького району скоєно 9 кримінальних правопорушень (у 2017 році - 13).

Незважаючи на зменшення на 30,8% кількості злочинів, вчинених неповнолітніми упродовж 2018 року, кількість осіб, які їх скоїли, залишається на рівні 2017 року – 12.

У структурі дитячої злочинності значну питому вагу від загальної кількості вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень, як і в 2017 році, займають злочини проти власності - крадіжки (вчинено 6 злочинів).

Майже 80% вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень – тяжкі.

Серед неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у 2018 році: 5 учнів загальноосвітніх шкіл, 6 учнів ВПУ, 1 злочин вчинено неповнолітнім, який не навчається і не працює.

Всі злочини скоєно неповнолітніми у вечірній та нічний час. 3 злочини вчинено на території району неповнолітніми мешканцями сусідніх районів (Кам'янець-Подільський, Городоцький).

91% вчинених у 2018 році злочинів вчинено в групі осіб (11 злочинів), проте втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність мало місце лише у 2 випадках, в інших випадках ініціаторами вчинення злочинів були саме підлітки.

У 2018 році направлено до суду 7 обвинувальних актів відносно 12 неповнолітніх.

Дунаєвецьким районним судом у 2018 році засуджено 5 неповнолітніх, відносно 1 неповнолітнього кримінальне провадження закрито у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення, також до 1 малолітнього застосовано примусові заходи виховного характеру.

Протиправна поведінка підлітків пов'язана, насамперед, з особливостями їхньої психіки (підвищена навіюваність, не сформованість життєвих орієнтацій, юнацький негативізм, наслідування). Для більшості з них характерне зневажливе ставлення до виконання своєї соціальної функції - вчитися, набувати знань, нерозвинуте почуття обов'язку та відповідальності; наявність великої кількості

«зайвого часу» та невміння проводити вільний час; відсутність індивідуальних захоплень.

Більшість неповнолітніх, які вчинили злочини, - це ті, котрі позбавленні належного догляду та контролю дорослих. Через свою незрілість, невміння самостійно організувати власну діяльність, вони піддаються сумнівним захопленням, погано навчаються, порушують дисципліну.

Частині злочинів, скоєних підлітками, вдалося б запобігти, якби батьки звертали більше уваги на своїх дітей, цікавились, як і де вони проводять дозвілля, з ким товаришують, забороняли їм нічні прогулянки.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.
2. Яке поняття та склад злочину?
3. Поняття, методи та види покарань. Дайте коротку характеристику.
4. Що собою являє «кримінальна відповідальність»?
5. Що таке «суб'єкт» і «об'єкт» в понятті «кримінальна відповідальність»?
6. Які є форми реалізації кримінальної відповідальності?
7. Поясніть, що таке *«обставини, які пом'якшують покарання»* і *«обставини, які обтяжують покарання»* та які права дають суду.
8. Які є особливості застосування обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання?